Tadqiqot uz

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

11 ЖИЛД, 11 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 11, НОМЕР 11

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 11, ISSUE 11

ТОШКЕНТ-2026

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

№11 (2026) DOI http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2026-11

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Abdurasulova Qumriniso Raimqulovna
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Fayziev Shoxrud Farmonovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O‘zbekiston)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

12.00.01 - ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ / ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ / THEORY OF LAW AND STATE, HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

Boboyev Halimboy Boboyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Ahmedshaeva Mavlyuda Axatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Adilxodjayeva Surayyo Maxkamovna
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)

Sattorov Abdug‘affor
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Yosuke Shamoto
yuridik fanlar doktori, professor (Yaponiya)
Umarxanova Dildora Sharipxanovna
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Nematov Jo‘rabek Nematilloyevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O‘zbekiston)

12.00.02 - КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ / КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL LAW; ADMINISTRATIVE LAW; FINANCIAL RIGHT

Malikova Gulchexra
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Xusanov Ozod Tillabayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Selimanova Svetlana Mixaylovna
yuridik fanlar doktori (O’zbekiston)

Xvan Leonid Borisovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O’zbekiston)
Peshkova Xristina Vyachesloavovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
Sung Un Lee
yuridik fanlar doktori, professor (Janubiy Koreya)

12.00.03 - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО / CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Oqyulov Omonboy
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Ro‘zinazarov Shuhrat Nuraliyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Ruziyev Rustam Jabborovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Borotov Mirodiljon Xomudjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)

Toshev Boboqul Norqobilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Shomuxamedova Zamira Shoislamovna
yuridik fanlar doktori, (O’zbekiston)
Ahmad Issa Altweissi
yuridik fanlar doktori, professor (Iordaniya)
Mexmonov Kambariddin Miradxamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)

12.00.04 - ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО, АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ / CIVIL PROCEDURE LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW, ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

Esanova Zamira Normurodovna
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Mamasidiqov Muzaffar Musajonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)

Jason A.
Kanton Federal sud markazi (AQSH)
Borut Strazisar
Yuridik bo'lim boshlig'i (Sloveniya)

12.00.05 - МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ / ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ / THE LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Usmanova Muborak Akmalxanovna
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Gasanov Mixail Yuriyevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O’zbekiston)
Sattorova Gulnoza Djurakulovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (O’zbekiston)

Murodova Gulnora
yuridik fanlar doktori, dotsent (O’zbekiston)
Denisov Gleb
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Muxamedov Xaydarali Meliyevich
Yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)

12.00.06 - ТАБИИЙ РЕСУРСЛАР ҲУҚУҚИ. АГРАР ҲУҚУҚ. ЭКОЛОГИК ҲУҚУҚ / ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО / NATURAL RESOURCE LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW

Fayziyev Shuxrat Xasanovich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Usmonov Muhammadi Bahridinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Xolmuminov Juma
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)

Jo‘rayev Yuldash Achilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Nurmatov Mirg‘olib Mirzayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Yeshanova Dauletbike Ametbekovna
Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (O'zbekiston)

12.00.07 - СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ. АДВОКАТУРА / СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. АДВОКАТУРА / THE JUDICIAL AUTHORITY. PROSECUTOR SUPERVISION. ORGANIZATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES. ADVOCACY

Po‘latov Baxtiyor Xalilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Salomov Baxrom Salomovich
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Osmonaliyev Qayrat
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)
Mirzayev Aziz
yuridik fanlar doktori, professor (O‘zbekiston)

Aleksey Kibalnik
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Kudryavtsev Vladislav Leonidovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Sergey Shoshin
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
James B.
Eaglin Federal sud markazi (AQSH)

12.00.08 - ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ / УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО / CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINALLY-EXECUTIVE LAW

Rustambayev Mirzayusup Hakimovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Zufarov Rustam Axmedovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Kabulov Rustam
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Rajabova Mavjuda Abdullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Ismailov Isomiddin
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Rozimova Qunduz Yuldashevna
Yuridik fanlar doktori, dotsent (O’zbekiston)

Hamidov Nurmuhammad Orif o‘g‘li
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (O’zbekiston)
Yuldoshev Rifat Raxmadjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Djansarayeva Rima Ernatovna
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog‘iston)
Yelena Antonyan Aleksandrovna
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Matthew Light
yuridik fanlar doktori, professor (Kanada)
Qo‘shayev Nurali Mahmudovich
yuridik fanlar nomzodi, dotsent (O‘zbekiston)

12.00.09 - ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА. ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ / УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ ПРАВО И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА / CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, OPERATIVE-SEARCH LAW AND JUDICIAL EXAMINATION

Inog‘omjonova Zumratxon Fatxullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Pulatov Yuriy Safiyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
To‘laganova Gulchehra Zaxitovna
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Muxiddinov Faxriddin Muxiddinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Mirazov Davron Miragzamovich
yuridik fanlar doktori (O’zbekiston)
Rijakov Aleksandr Petrovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Stoyko Nikolay Genadyevich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Iskandarov Zayniddin
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Sergey Pen
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog‘iston)
Aleksey Purs
yuridik fanlar doktori, dotsent (Belarus)
Jurgen Maurer
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)
Kevin Curtin
yuridik fanlar doktori, professor (AQSH)

12.00.10 - ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ / МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО / INTERNATIONAL LAW

Ismoilov Bahodir Islamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)

Yuldasheva Govxerjan
yuridik fanlar doktori, professor (O’zbekiston)
Alexander Trunk
yuridik fanlar doktori, professor (Germanya)

MUSAHHIH: NURMUHAMMAD HAMIDOV

DIZAYN - SAHIFALOVCHI: XURSHID MIRZAXMEDOV

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Овулов Пўлатжон Илҳом ўғли
ДАВЛАТ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАР ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ.....5

2. Рашидова Шахзода Раимовна
ИНСТИТУТ СЕМЕЙНОЙ МЕДИАЦИИ: ПРАВОВОЙ ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА И АРАБСКИХ СТРАН (ОАЭ И ЕГИПТА).....20

3. Raximov Dilmurodjon G‘ulomjon o‘g‘li
DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARINI ENG MUHIM SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARI ASOSIDA BAHOLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH.....27

4. Максумова Наргиза Алишеровна
ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЗНАНИЯ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ПО ДОГОВОРУ ДОЛЕВОГО УЧАСТИЯ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ ОБЩИМ ИМУЩЕСТВОМ СУПРУГОВ.....39

5. Сайдивалиева Хуршида Ходжиакбаровна
РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ОИЛАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ШАРТНОМАЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ҲУҚУҚИЙ ЧЕГАРАЛАР, НОТАРИАЛ ТАРТИБ ВА НИЗОЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.....47

6. Turayev Jo‘rabek Shonazarovich
ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING ZAMONAVIY BOSQICHI: RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, OCHIQLIK VA JAMOATCHILIK ISHONCHI.....58

7. Akramova Muazzam Turdiqul qizi
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT QONUNCHILIGIDA TIJORAT TASHKILOTLARI MANSABDOR SHAXSLARINING KORRUPSIYAGA OID JINOYATLAR UCHUN JAVOBGARLIGI.....65

8. Nodirov Muzaffar Akhmadovich, Nurmukhamedov Sardorbek Elmuradovich
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CRIMINAL LIABILITY: CAN ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS BE SUBJECTS OF A CRIME?.....74

9. Saidov Olim Chorikulovich
BOSHQA HUQUQIY OILALAR VAKILLARINING TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON UCHUN IMPLEMENTATSIYA STRATEGIYASI.....83

10. Seytnazarov Qurbanbay Reyimbayevich
MDH MAMLAKATLARI JINOYAT ISHLARI BO‘YICHA SUD ISH YURITUVIDA TORTISHUV INSTITUTI.....90

11. Умаров Бахтиёр Усмонович
ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОХРАННОСТИ ЦИФРОВЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ.....96

12. Бабаева Иродахон Эркинжон кизи
ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....104

ISSN: 2181-9130
www.tadqiqot.uz
ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ
ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

12.00.01-ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

Овулов Пўлатжон Илҳом ўғли,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти мустақил изланувчиси
E-mail: ovulovp@mail.com

ДАВЛАТ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАР ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ

For citation: Ovulov Pulatjon Ilkhom ugli. THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF RESPONSIBILITY OF THE STATE AND LEGAL ENTITIES. Journal of Law Research. 2026, 11 vol., issue 11.

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.24167416

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада давлатнинг фуқаролик ҳуқуқидаги жавобгарлиги билан боғлиқ ғоя ва масалаларга эътибор қаратилиб, қўйилган масала ретроспектив жиҳатдан таҳлил қилинган. Унда фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тушунчаси асосий мажбуриятнинг бузилиши натижасида юзага келадиган бирламчи (шартномадан ташқари жавобгарлик ҳолатида) ёки қўшимча мажбуриятни ифодалаши, шунингдек жавобгарликнинг лозим даражада бажарилишини таъминлашга қаратилган воситаларни, жумладан, жавобгар тарафлар, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда далиллар билан тасдиқланган жавобгарлик доирасини ўз ичига олиши исботлашга ҳаракат қилинган. Мақола якунида муайян хулосаларга келинган.

Калит сўзлар: давлатнинг фуқаролик жавобгарлиги, даъвогар, жавобгар, суд, ҳал қилув қарори, давлат органининг ва унинг мансабдор шахсига оид фуқаролик жавобгарлик, зарар етказган тарафнинг айбдорлик презумпцияси.

Овулов Пулатжон Илхом углы,
Самостоятельный соискатель Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан
E-mail: ovulovp@mail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВА И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются идеи и проблемы, связанные с гражданской ответственностью государства, и проводится ретроспективный анализ вопроса. Предпринимается попытка доказать, что понятие гражданской ответственности представляет собой первичное (в случае внедоговорной ответственности) или дополнительное

обязательство, вытекающее из нарушения основного обязательства, а также средства, направленные на обеспечение надлежащего исполнения ответственности, включая ответственных лиц, их права и обязанности, и объем ответственности, подтвержденный доказательствами. В заключение статьи делаются определенные выводы.

Ключевые слова: гражданская ответственность государства, истец, ответчик, суд, решение, гражданская ответственность государственного органа и его должностного лица, презумпция вины стороны, причинившей ущерб.

Ovulov Pulatjon Ilkhom ugli,
Independent Researcher of the Institute of State and Law of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
E-mail: ovulovp@mail.com

THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF RESPONSIBILITY OF THE STATE AND LEGAL ENTITIES

ANNOTATION

This article focuses on concepts and issues related to the state's liability under civil law, analyzing the subject from a retrospective perspective. It argues that the concept of civil liability represents either a primary obligation (in cases of non-contractual liability) or an additional obligation arising from the breach of a principal obligation. Furthermore, it posits that civil liability encompasses mechanisms designed to ensure the proper fulfillment of obligations – including the identification of the liable parties, their respective rights and duties, and the scope of liability as substantiated by evidence. The article concludes with specific findings.

Keywords: state civil liability, plaintiff, defendant, court, decision, civil liability of a state body and its official, presumption of guilt of the party causing damage.

Давлат ва юридик шахслар жавобгарлигининг назарий ва амалий масалалари маълум даражада ёритилган мавзу сифатида аниқланган ва шунинг учун хорижий юридик адабиётларнинг таҳлили, айниқса Россия Федерациясида мазкур масала бўйича мавжуд бўлган манбаларни таҳлил этилиши диссертациямизда мавжуд бўлган масалаларни айнан шу хорижий назарий тажриба асосида текшириш масаласини ўртага қўйди. Айнан шу асослар бизни россиялик олимлар томонидан яратган назарий конструкцияларини ўрганишга чорлади.

Демак, Россия Федерациясида давлатнинг идоралари ва мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар учун жавобгарлиги масалаларини ўрганаётган россиялик олимлар бундай жавобгарлик юзага келадиган фаолият доираси ҳақида турлича фикрларни билдирадилар. Баъзи тадқиқотчилар жавобгарликнинг иккита ҳуқуқий режими мавжуд, деб ҳисоблашади: 1) маъмурий бошқарув соҳасида ва 2) ҳуқуқни муҳофаза қилиш (суд ва прокуратура) фаолияти соҳасида [1, Б. 590; Б. 651; Б. 717-720]. Бошқа бир гуруҳ олимлар давлат жавобгарлиги нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ва фуқаролар ва юридик шахсларга зарар етказадиган маъмурий мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) учун, балки давлат фаолиятининг бутун соҳаси бўйлаб ҳам юзага келади (сўзнинг кенг маъносида жавобгарлик).

Дарҳақиқат, кўп йиллар давомида давлатнинг деликт жавобгарлиги маъмурий бошқарув соҳасидаги жавобгарлик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари (тергов органлари, дастлабки тергов, прокуратура ва суд) ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун жавобгарликка бўлинган қонунчилик мавжуд эди [2].

Амалдаги Россия қонунчилиги қоидаларига асосланиб, А.Л. Маковский тўғри таъкидлайдики, "амалдаги қонунчилик нафақат "бошқарув" соҳасида (ижро ҳокимияти фаолияти соҳасида), балки умуман давлат ҳокимияти фаолияти соҳасида, ҳокимият соҳасида, қайси ҳокимиятнинг ноқонуний фаолияти зарар етказганидан қатъи назар – қонун чиқарувчи, ижро этувчи ёки суд ҳокимияти соҳасида етказилган зарарни қоплашни назарда тутади" [3, Б.98-99].

Тактаевнинг тўғри кузатувига кўра, оммавий-ҳуқуқий субъектларнинг ўз органлари ва мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар учун жавобгарлик муносабатлари тизими уларни икки фаолият соҳасига бўлиш орқали эмас, балки умумий қоидаларни белгилаш ва ўрганилаётган ҳуқуқий муносабатларнинг айрим турларининг айрим хусусиятларини ҳисобга оладиган махсус жавобгарлик стандартларини аниқлаш орқали қурилиши керак [1, Б.236].

Назария ва амалиёт муҳокама қилинаётган масаланинг бу замонавий тушунчасига дарҳол кела олмади. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкий ёки маънавий зарар етказилишига олиб келган ноқонуний ҳаракатлар (ёки ҳаракатсизлик) учун ҳуқуқларини янада кенг қамровли (маданиятли) ҳуқуқий ҳимоя қилиш зарур, - деган хулосага келиш учун олимлар ва қонун чиқарувчиларнинг йиллар давомида машаққатли меҳнати керак бўлди.

РСФСРнинг 1922 йилги Фуқаролик кодексида давлат органлари (муассасалари)нинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) учун давлат жавобгарлиги тўғрисида тўғридан-тўғри қоида мавжуд эмас эди. РСФСРнинг 1922 йилги Фуқаролик кодексининг 406-моддасига кўра, “муассаса мансабдор шахснинг ноўрин расмий ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун фақат қонунда аниқ белгиланган ҳолларда, агар мансабдор шахснинг ҳаракатлари суд ёки маъмурий орган томонидан ноўрин деб топилса, жавобгар бўлади. Агар даъвогар ҳаракат устидан ўз вақтида шикоят қилмаса, муассаса жавобгарликдан озод қилинади. Муассаса, ўз навбатида, мансабдор шахсдан даъвогар тарафга тўланган компенсация миқдорида чегирма олиш ҳуқуқига эга” [5].

1922 йилги РСФСР Фуқаролик кодексининг 407-а-моддасида таъкидланганидек, “муассаса мансабдор шахсларнинг ўз ваколатлари доирасида содир этган расмий ҳаракатлари ва тегишли суд ёки маъмурий орган томонидан нотўғри, ноқонуний ёки жиноий деб топилган расмий лавозимдаги ҳаракатсизликлари учун жабрланувчи томон қонун талабларига ёки суд қарори, ҳукми, қарори ёки мансабдор шахснинг уларга асосланган буйруғига ёки давлат муассасасининг ички қоидаларига мувофиқ муассасага ёки мансабдор шахсга мол-мулкни (хусусан, пул суммаларини) топширган ҳолларда жавобгар бўлади. Муассаса мол-мулк (хусусан, пул суммалари) жабрланувчи фойдасига топширилган ҳолларда ҳам худди шу асослар бўйича жавобгар бўлади” [6].

Шундай қилиб, 1922 йилги РСФСР Фуқаролик кодексининг 407-моддасида мансабдор шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун давлат муассасаларининг жавобгарлигининг учта шарти кўзда тутилган эди: 1) мансабдор шахсларнинг ҳаракатларининг уларга ишониб топширилган давлат хизмати билан боғлиқлиги; 2) бундай жавобгарликни назарда тутувчи қўшимча (махсус) қонунларнинг мавжудлиги; 3) суд (маъмурий) органи томонидан (жабрланувчиларнинг шикояти бўйича) бундай ҳаракатларни ноқонуний деб олдиндан тан олиниши.

1928 йил 6 апрелда РСФСР Фуқаролик кодексига киритилган 407-а-моддада жабрланган томонларнинг давлат муассасалари томонидан етказилган зарарни қоплаш ҳуқуқини чекловчи қўшимча шарт киритилди: ушбу моддада кўрсатилган ҳолларда жабрланган томон томонидан давлат муассасасига ёки мансабдор шахсга мулк (пул) ўтказиш. Бошқача айтганда, РСФСР 1922 йилги Фуқаролик кодексининг 407-а-моддаси маъмурий бошқарув соҳасидаги ноқонуний мажбуриятлар учун давлат ташкилотлари (муассасалар) жавобгарлигининг ҳуқуқий асосларини сезиларли даражада торайтирди ва бу асосларни жабрланган томон томонидан бирон бир мулкни давлатга (муассасалар) ўтказиш ҳолатлари билан чеклади.

Бироқ ўша йиллардаги (1924-1926) суд ва арбитраж амалиёти мансабдор шахсларнинг маъмурий буйруқлари ва уларнинг давлат муассасаларининг маъмурий фаолияти соҳасидаги ҳаракатларини ноқонуний деб топиш йўлидан борди [7, Б.20; Б.187; Б.61; Б.7].

1943 йил 10 июнда қабул қилинган 11/М/6 /У-сон “Зарарни қоплаш бўйича даъволар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорида судларга РСФСР Фуқаролик кодексининг 407-моддаси ва бошқа иттифоқ республикалар Фуқаролик кодексларининг тегишли моддалари қоидаларига мувофиқ, маъмурий бошқарув соҳасида мансабдор шахсларнинг нотўғри ҳаракатлари натижасида етказилган зарарни қоплаш тўғрисида давлат муассасаларига

қўзғатилган даъволар ҳал қилиниши кераклигини тушунтирди. Мансабдор шахсларнинг маълум бир муассасанинг иқтисодий ёки техник функтсияларини бажаришдаги ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун жавобгарлик РСФСР Фуқаролик кодексининг 403-моддаси [8] ва бошқа иттифоқ республикалари Фуқаролик кодексларининг тегишли моддаларининг умумий қоидаларига мувофиқ белгиланади [9, Б.175].

Баъзи рус тадқиқотчилари 1920 йилларда РСФСРнинг 1922-йилги Фуқаролик кодексининг 407-моддасини кенг маънода шарҳлашган: қонун билан белгиланган ҳолларда мансабдор шахснинг нотўғри расмий ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун нафақат давлат муассасаси учун жавобгарлик, балки унинг мансабдор шахсларининг авторитар ҳаракатлари учун ҳам жавобгарлик сифатида кўришган [10].

1950 ва 1960 йилларда Совет юридик адабиётида РСФСР Фуқаролик кодексининг 407-моддасида қайд этилган “муассаса” атамаси ҳар қандай давлат органини қамраб олиши ҳақида баҳслаша бошланди. Шундай қилиб, таниқли фуқаролик ҳуқуқлари бўйича олима Э.А. Флейшиц бу масала бўйича шундай деб ёзган эди: “РСФСР Фуқаролик кодексининг 407-моддаси фақат давлат муассасалари томонидан амалга ошириладиган ваколатли ҳаракатларга тааллуқлидир ва муассасалар деганда биз барча давлат органларини тушунишимиз керак...” [11, Б.27]. А.Н. Савицкая давлат органларининг жавобгарлигини махсус қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолатлар билан чекламасликни ҳақли равишда таклиф қилди [12, Б.8].

А.Л. Маковский РСФСР Фуқаролик кодексининг 407-моддасининг афзаллиги шундаки, у давлат органларининг ҳокимият ҳаракатлари учун фуқаролик жавобгарлигини қонуний равишда мустаҳкамлаган [13, Б.75].

РСФСРнинг 1964 йилги Фуқаролик кодекси [14] 446-моддада давлат муассасалари маъмурий бошқарув соҳасида ўз мансабдор шахсларининг нотўғри расмий ҳаракатлари натижасида фуқароларга етказилган зарар учун умумий асосда (444, 445-моддалар) жавобгар бўлиши тўғрисидаги қоидани белгилаб қўйди, унга кўра, агар махсус қонунда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса. Давлат муассасалари мансабдор шахсларнинг бундай ҳаракатлари натижасида ташкилотларга етказилган зарар учун қонунда белгиланган тартибда жавобгар бўладилар. 445-моддага кўра, фуқаронинг шахсига ва мулкига етказилган зарар, шунингдек ташкилотга етказилган зарар зарар етказган шахс томонидан тўлиқ қопланиши керак. Зарар етказган шахс, агар зарар ўз айби билан етказилмаганлигини исботласа, компенсатсиядан озод қилинади. Қонуний ҳаракатлар натижасида етказилган зарар фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда қопланади.

Шундай қилиб, маъмурий бошқарув соҳасида фуқароларга етказилган зарар учун давлат муассасаларининг жавобгарлиги белгиланди ва давлат органларининг бундай зарар етказишдаги айби тахмин қилинди. Юридик шахсларга етказилган зарар учун жавобгарлик қонун билан белгиланган махсус тартиб билан белгиланиши керак эди. Ушбу қоидалар 1961 йилги СССР ва Иттифоқ республикаларининг фуқаролик қонунчилиги Асослари талабларига тўлиқ мос келди [15].

СССР Олий суди Пленумининг 1963-йил 23-октабрдаги “Зарарни қоплаш тўғрисидаги даъволар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорида [16] судларга кўрсатилган қоидалар зарар давлат муассасаларининг мансабдор шахслар бўлмаган ходимлари (масалан, ҳайдовчилар, ўт ўчирувчилар ва бошқалар) томонидан етказилганда ҳам, у мансабдор шахслар томонидан маъмурий (ваколатли) бошқарув соҳасидан келиб чиқадиган ҳаракатлар орқали етказилганда ҳам (масалан, техник операцияларни бажаришда (4-банд)) қўлланилмаслиги тушунтирилган.

РСФСРнинг 1964 йилги Фуқаролик кодексининг 447-моддасида тегишли давлат органлари мансабдор шахслар, суриштирув органлари, дастлабки тергов органлари, прокуратура ва суднинг ноқонуний расмий ҳаракатлари натижасида фуқароларга етказилган зарар учун қонунда махсус назарда тутилган ҳолларда ва миқдорда молиявий жавобгар бўлишлари белгиланган. Шуни таъкидлаш керакки, жуда узоқ вақт давомида юқорида айтиб ўтилган органлар ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан бундай зарарларни қоплаш

тартибини тартибга солувчи ҳеч қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар (қонунлар) қабул қилинмаган, бу масала ушбу ишнинг тегишли бўлимида батафсилроқ муҳокама қилинади.

1977 йилги собиқ СССР Конституцияси [17] янада демократик йўлни танлади ва 58-моддада СССР фуқаролари давлат ва жамоат ташкилотларининг, шунингдек мансабдор шахсларнинг ўз хизмат вазифаларини бажаришдаги ноқонуний ҳаракатлари натижасида етказилган зарарни қоплаш ҳуқуқига эга бўлган ҳуқуқий нормани мустаҳкамлади [18]. Бироқ кўплаб фуқаролик ҳуқуқлари бўйича мутахассислар ҳақли равишда таъкидлаганидек, бундай зарар учун ким жавобгар эканлиги масаласи конституциявий тарзда ҳал қилинмаган. Ҳуқуқий адабиётларда ушбу модданинг мазмуни СССР Конституциясини ўрганувчилар орасида ташкилотларнинг ўзлари ёки уларнинг мансабдор шахслари жавобгарликка тортилиши мумкинлиги ҳақидаги таассуротни уйғотгани, аввалги фуқаролик қонунчилигида (1961 йилги Асосларнинг 89-моддаси, РСФСР Фуқаролик кодексининг 446-моддаси) эса бундай ҳолларда давлат муассасалари жавобгар деб аниқ кўрсатилганлиги таъкидланган. Шу билан бирга, СССР Конституциясининг 58-моддасининг ижобий томони шундаки, унда фуқароларга етказилган зарар учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва суднинг жавобгарлиги асослари ва чегаралари тўғрисида махсус қўшимча қонун қабул қилиниши кўзда тутилмаган эди [19, Б.84-85].

1981 йил 18 майда юқорида айтиб ўтилган конституциявий нормани амалга ошириш мақсадида СССР Олий Кенгаши Президиуми “Давлат ва жамоат ташкилотларининг, шунингдек мансабдор шахсларнинг ўз хизмат вазифаларини бажаришдаги ноқонуний ҳаракатлари натижасида фуқарога етказилган зарарни қоплаш тўғрисида” Фармон [20] (бундан буён матнда Фармон деб юритилади) қабул қилди, шу Фармон асосида 1982-йил 2-мартда СССР Адлия вазирлиги, СССР Прокуратураси ва СССР Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган “Суриштирув органлари, дастлабки тергов органлари, прокуратура ва суднинг ноқонуний ҳаракатлари натижасида фуқарога етказилган зарарни қоплаш тартиби тўғрисида”ги низом қабул қилинди [21], шунингдек ушбу Низомни қўллаш бўйича кўрсатмалар тасдиқланди [22].

Яқинда қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг афзаллиги шундаки, улар биринчи марта давлатни бундай жавобгарликнинг бевосита субйекти сифатида белгилаб берди. Бироқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳали ҳам юридик шахсларга етказилган зарар учун давлат жавобгарлиги ёки вакиллик органларининг ноқонуний норматив-ҳуқуқий (ҳуқуқни муҳофаза қилиш) ҳужжатларини қабул қилиш натижасида уларнинг ноқонуний ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун давлат жавобгарлиги белгиланмаган.

Фармоннинг 1-моддасига кўра, давлат ва жамоат ташкилотларининг, шунингдек, уларнинг мансабдор шахсларининг маъмурий бошқарув соҳасидаги хизмат вазифаларини бажаришда ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида СССР фуқаросига етказилган зарар, агар қонунда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, умумий асосларда қопланади (СССР ва Иттифоқ республикалари фуқаролик қонунчилиги Асосларининг 88-моддаси). Ноқонуний судланганлик, ноқонуний жиноий жавобгарликка тортилганлик, эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олишни ноқонуний қўллаш ёки ҳибсга олиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари шаклида маъмурий жазони ноқонуний қўллаш натижасида фуқарога етказилган зарар, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ёки суд мансабдор шахсларининг айбидан қатъи назар, давлат томонидан тўлиқ ҳажмда қопланади.

1981 йил кузида [23] (Фармондан сўнг) 1961 йилги СССР ва Иттифоқ республикаларининг фуқаролик қонунчилиги асосларига ўзгартиришлар киритилди ва Асослардаги 88-модда қуйидаги мазмунда нормаланди: давлат ва жамоат ташкилотларининг, шунингдек мансабдор шахсларнинг маъмурий бошқарув соҳасидаги ўз хизмат вазифаларини бажаришдаги ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида фуқарога етказилган зарар, агар қонунда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, умумий асосда қопланади (Асосларнинг 88-моддаси). Бундай ҳаракатлар натижасида ташкилотларга етказилган зарар учун жавобгарлик қонунда белгиланган тартибда юзага келади. Ноқонуний судланганлик, ноқонуний жиноий жавобгарликка тортиш, эҳтиёт чораси сифатида ҳибсга олишни ноқонуний

қўллаш ёки ҳибсга олиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари шаклида маъмурий жазони ноқонуний қўллаш натижасида фуқарога етказилган зарар, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суд мансабдор шахсларининг айбидан қатъи назар, қонунда белгиланган тартибда давлат томонидан тўлиқ қопланади.

РСФСРнинг 1961 йилги Асослари ва 1964 йилги Фуқаролик кодексининг юқорида тилга олинган моддаларининг кейинчалик чекланган амалий қўлланилиши ушбу моддалар мамлакатимиз фуқароларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда тўлиқ амалий қўлланилмаганлигини кўрсатди. Ушбу вазиятнинг сабаби сиёсий ироданинг йўқлиги ва натижада давлатни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва судларнинг ноқонуний ҳаракатлари учун жавобгарликка тортиш тартиби тўғрисидаги махсус қонуннинг йўқлиги билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шуни таъкидлаш керакки, давлат органларининг (ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва судлардан ташқари) ноқонуний ҳаракатлари учун жавобгарликка ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва судларнинг фуқароларга ноқонуний расмий ҳаракатлар натижасида етказилган зарар учун жавобгарлигига турлича ёндашувларни таъкидлаш керак: давлатнинг ўзи ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва судлар томонидан етказилган зарар учун жавобгар бўлса-да (айбидан қатъи назар), бошқа давлат муассасалари (идоралари) томонидан фуқароларга етказилган зарар ушбу муассасаларнинг ўзлари томонидан қопланади. Бироқ бу фарқ катта аҳамиятга эга эмас эди, чунки юқорида таъкидлаб ўтилганидек, СССР Конституцияси (РСФСР), РСФСР Фуқаролик Кодекси ва Фармоннинг юқорида айтиб ўтилган қоидалари амалда қўлланилмади.

Мамлакатимиздаги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг бурилиш даврида қабул қилинган 1991 йилдаги СССР ва Республикалар Фуқаролик қонунчилиги асосларининг 127-моддаси [24] (бундан буён матнда 1991 йилдаги асослар деб юритилади), давлат органларининг, шунингдек мансабдор шахсларнинг маъмурий бошқарув соҳасидаги ўз вазифаларини бажаришдаги ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарар, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, умумий асосда қопланади деган нормани белгилаб берди (1991 йилдаги Асосларнинг 127-моддаси 1-банди). Ноқонуний судланганлик, ноқонуний жиноий жавобгарликка тортиш, ноқонуний ҳибсга олиш ёки кетмаслик тўғрисида ёзма тилхат олиш, ҳибсга олиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари шаклида маъмурий жазони ноқонуний қўллаш натижасида фуқарога етказилган зарар суриштирув органлари, дастлабки тергов, прокуратура ва суд мансабдор шахсларининг айбидан қатъи назар, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат томонидан қопланади. Суриштирув органлари, дастлабки тергов органлари, прокуратура ва суднинг бошқа ноқонуний фаолияти натижасида фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарар умумий асосларда қопланади (1991 йилдаги Асосларнинг 127-моддаси 2-банди).

Ушбу қоидани (1991 йилги Асосларнинг 127-моддаси 1-банди) шарҳлаб, 1991 йилги Асослар биринчи марта давлат муассасалари эмас, балки давлат органларининг ноқонуний ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун жавобгарликни белгилаган ва юридик шахсларга етказилган зарарни қоплашнинг аввалгидек бошқача (махсус) тартибини назарда тутмаган деган хулосага келиш мумкин, бу нафақат давлат мансабдор шахсларининг ноқонуний ҳаракатлари, балки давлат органларининг ўзлари томонидан ҳам етказилган зарар учун. Фуқаролик қонунчилигининг энг муҳим манбаи (Асослар) биринчи марта давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва судларнинг ноқонуний мажбуриятлари учун жавобгарлигига ишора қилди. Бироқ, қонун чиқарувчи яна бир бор зарарни қоплаш, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, умумий асосда амалга оширилишини таъкидлади.

Фикримизча, қонун чиқарувчининг муҳим кўрсатмаси (янгилиги) 1991 йилдаги Асосларнинг 127-моддаси 2-бандининг иккинчи хатбошисининг мазмуни бўлиб, унда “суриштирув органлари, дастлабки тергов, прокуратура ва суднинг бошқа ноқонуний фаолияти натижасида фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарар умумий асосда қопланади” дейилган.

Назаримизда ушбу нормада “давлат органлари” атамасини нафақат ижро этувчи (маъмурий) ҳокимият органларини, балки кенг ваколатларга эга бўлган давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи (вакиллик) органларини ҳам, “ноқонуний ҳаракатлар” атамасини эса нафақат ҳақиқий, балки қонуний ҳаракатлар (ноқонуний ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариш) ёки ҳаракатсизликни ҳам ўз ичига олган кўринади. Маълумки, бир қатор ҳолатлар туфайли юқорида тилга олинган Асослар Россия Федерациясида жуда қисқа вақт давомида амал қилган, шундан сўнг янги суверен Россия давлати доирасида янги конституциявий (ва кейинчалик фуқаролик ҳуқуқи) ҳуқуқий тартиб пайдо бўлган.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Россия Федерациясининг 1993 йилдаги Конституцияси 53-моддада давлат фуқаролик жавобгарлигининг энг муҳим конституциявий тамойилини мустаҳкамлади: “Ҳар бир инсон давлат органлари ёки уларнинг мансабдор шахсларининг ноқонуний ҳаракатлари (ёки ҳаракатсизлиги) натижасида етказилган зарар учун давлатдан компенсация олиш ҳуқуқига эга”. Давлат томонидан етказилган зарар учун компенсация олиш ҳуқуқи Россия Федерацияси Конституциясининг 56-моддасига биноан фавқулодда ҳолат даврида ҳам чеклаб бўлмайдиган ҳуқуқ ва эркинликлар рўйхатига киритилган. Бошқача айтганда, Россия Федерацияси Конституцияси нафақат ноқонуний ҳаракатлар учун, балки давлат органлари ва/ёки уларнинг мансабдор шахсларининг ҳаракатсизлиги учун ҳам давлат жавобгарлигини аниқ эълон қилди.

Шуни таъкидлаш керакки, Россия Федерацияси Конституциясининг 53-моддасида 1991 йилдаги Асосий Қонунларнинг 127-моддаси 1-бандида бўлгани каби, давлат органларининг эмас, балки давлат органларининг ноқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) содир бўлган тақдирда давлатнинг жавобгарлиги кўрсатилган.

Кўринишидан, “давлат органи” (“давлат органи”) тушунчаси “давлат ҳокимияти органи” тушунчасидан кенгроқ. Фикримизча, давлат ҳокимияти органларига Россия Федерацияси Президенти, Россия Федерацияси Федерал Мажлиси (Федерация Кенгаши, Давлат Думаси), Россия Федерацияси ҳукумати, Россия Федерацияси Конституциявий суди, Россия Федерацияси Олий суди, Россия Федерацияси Олий арбитраж суди (энг юқори давлат ҳокимияти органлари), Россия Федерацияси судлари (федерал давлат ҳокимияти органлари) ва улар томонидан ташкил этилган Россия Федерациясининг таъсис субъектларидаги давлат ҳокимияти органлари (минтақавий давлат ҳокимияти органлари) киради, чунки Россия Федерацияси Конституциясининг 11-моддасига биноан юқорида тилга олинган органлар Россия Федератсиясида ёки унинг таъсис субъектларида давлат ҳокимиятини амалга оширадилар.

Баъзи конституциячилар, шунингдек фуқаролик тарафдорлари давлат ҳокимияти доирасини Россия Федерацияси Президенти маъмурияти, Россия Федерацияси Хавфсизлик Кенгаши, федерал вазирликлар, хизматлар ва агентликлар, Россия Федерацияси Марказий банки, Россия Федерацияси Бош прокуратураси, Россия Федерацияси Ҳисоб палатаси ва бошқаларни ўз ичига олган ҳолда кенгайтирадилар [25, Б.384-385; Б.65].

Умумий назарий ҳуқуқий доктринага кўра, давлат аппаратининг давлатнинг айрим функцияларини амалга оширишда иштирок этувчи ва бу борада ваколатларга эга бўлган бўғини сифатида давлат органининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат: 1) давлат органи давлат механизмининг мустақил элементи бўлиб, ягона давлат механизмининг ажралмас қисми сифатида ишлайди; 2) давлат органи давлат номидан ва унинг кўрсатмалари бўйича иш юритади; 3) давлат органи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида шакллантирилади ва ишлайди ҳамда “қонун билан тақиқланмаган ҳамма нарсага рухсат берилади” деган ҳуқуқий тамойилга бўйсунмайди; 4) давлат органи фақат ўзига хос вазифа ва функсияларни бажаради ва бу борада ваколатларга эга; 5) давлат органи тегишли ваколатларга (ваколатларга) эга, бу унга маълум бир давлат ёки ижтимоий аҳамиятга эга вазифаларни тўғри бажариш ва тегишли функсияларни амалга ошириш мақсадида берилган қонунчилик билан мустаҳкамланган ҳуқуқ ва мажбуриятлар тўплами сифатида тушунилади; 6) давлат органи ўз ваколатларини норматив, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ҳужжатларини қабул қилиш ва муайян ташкилий тадбирларни амалга ошириш орқали амалга оширади; 7) давлат органи давлат хизматчилари ва

бўлинмаларидан иборат, зарур моддий базага ва молиявий ресурсларга эга; 8) давлат органи маълум бир ҳуқуқий мақомга эга бўлиб, бу унинг давлат органи сифатидаги мавқеини ва ўзига хос ижтимоий мазмунини акс эттиради; 9) давлат органи мулк ҳуқуқларини амалга ошириш жараёнида юридик шахс сифатида ишлайди; 10) давлат органи маълум бир ҳудудда фаолият юритади [26, Б.90-91].

Маъмурий ҳуқуқшуносларнинг фикрига кўра, давлат идораси – бу белгиланган тартибларга мувофиқ давлат аппарати тузилмасида ташкил этилган, аниқ вазифалар, функциялар, таркибий хусусиятлар ва ихтисослашган ваколатлар билан тавсифланган тузилма; бу давлат томонидан давлат функциялари ва вазифаларини амалга ошириш учун шакллантирилган ва ихтисослашган ваколатларга эга бўлган алоҳида ва нисбатан мустақил давлат ҳокимиятининг ташкилий тузилмаси [27, Б.191].

Давлат ҳокимияти органлари ҳам, бошқарув органлари ҳам юқорида санаб ўтилган хусусиятларга эга. Бироқ фикримизча, давлат ҳокимияти органлари Россия Федерацияси Конституциясининг 11-моддаси 1 ва 2-бандларида санаб ўтилганларни ўз ичига олади, чунки фақат улар давлат ҳокимиятини амалга оширадилар ва халқ ва давлат суверенитетини амалга оширадилар [28, Б.24].

Россия Федерациясининг Фуқаролик кодекси (биринчи ва иккинчи қисмлар) [29] давлат жавобгарлиги доирасини кенгайтирди, бундай жавобгарликнинг мазмунини аниқлади, нафақат давлат органларига (ва ушбу органларнинг мансабдор шахсларига), балки бошқа давлат органларига, шунингдек, маҳаллий давлат органлари ва ушбу органларнинг мансабдор шахсларига ҳам зарар етказганлик учун судланувчилар рўйхатига киритди, давлат органларининг ноқонуний ҳаракатларининг турларини (қонуний ва ҳақиқий ҳаракатлар, ҳаракатсизлик, ноқонуний ҳуқуқий ҳужжат чиқариш) назарда тутди, нафақат фуқаролар, балки юридик шахслар ҳам зарарни қоплаш ҳуқуқига эга бўлган жабрланувчилар қаторида тилга олди, компенсациянинг мулкий манбаси (тегишли даражадаги хазина) ни кўрсатди [30].

Фуқаролик кодексининг 1069-моддасига мувофиқ, давлат органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ёки ушбу органларнинг мансабдор шахсларининг ноқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида, шу жумладан давлат органи ёки маҳаллий давлат ҳокимияти органи томонидан қонунга ёки бошқа ҳуқуқий ҳужжатга зид бўлган ҳужжат чиқарилиши натижасида фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарар қопланиши керак. Зараплар мос равишда Россия Федерацияси хазинасидан, Россия Федерациясининг таъсис субъектлари хазинасидан ёки муниципалитет хазинасидан қопланади.

Фуқаролик кодексининг 16-моддасида давлат органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва ушбу органларнинг мансабдор шахсларининг ноқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида етказилган зарар, шу жумладан ноқонуний ҳуқуқий ҳужжат чиқарилиши билан боғлиқ ҳаракатлар Россия Федерацияси, унинг тегишли таъсис субъекти ёки муниципалитет томонидан қопланиши аниқ белгиланган.

Шикоят мажбуриятларини тартибга солувчи умумий қоидалар давлат органлари томонидан етказилган зарарни қоплаш муносабатларига нисбатан қўлланилади, яъни: мажбуриятларнинг таъсири мулкий ҳуқуқларга ва мутлақ хусусиятга эга шахсий номоддий неъматларга нисбатан қўлланилади; мажбурият шартномавий бўлмаган хусусиятга эга; фуқаролик ҳуқуқида зарар ва йўқотишлар тушунчалари қўлланилади; зарарни тўлиқ қоплаш тамойили (ҳақиқий зарар, йўқотилган фойда, маънавий зарар) қоплаш принципи қўлланилади; зарарни қоплаш мажбурияти жавобгарлик ўлчови сифатида ишлайди, бу ҳуқуқбузарлик элементларига, жавобгарлик шартларининг маълум бир комбинациясига, айбга (Фуқаролик кодексининг 1070-моддаси 1-бандида кўрсатилган ҳоллар бундан мустасно) асосланган, зарар етказувчининг айбдорлик презумпцияси қўлланилади. Давлатнинг мулкий жавобгарлиги институти фуқаролик қонунчилиги таркибига киритилганлиги сабабли, жавобгарлик мазмуни ва шартларини тартибга солиш фақат федерал даражада, шу жумладан Россия Федерациясининг таъсис субъектлари ва муниципалитетларнинг жавобгарлигини ҳам тартибга солиш мумкин (Россия Федерацияси Конституциясининг 71-моддаси “о” банди).

Давлатнинг ҳуқуқий жавобгарлиги асослари қуйидаги умумий ва махсус жавобгарлик шартларини ўз ичига олади: 1) ҳуқуқий зарар етказувчининг ноқонуний хатти-ҳаракати; 2) жабрланувчига зарар етказилиши; 3) ҳуқуқий зарар етказувчининг ноқонуний хатти-ҳаракати ва натижада етказилган зарар ўртасида сабабий боғлиқликнинг мавжудлиги; 4) ҳуқуқий зарар етказувчининг айби ; 5) ҳуқуқий мақоми билан боғлиқ ҳолат ; 6) ҳуқуқий зарар етказувчининг фаолиятининг хусусияти билан боғлиқ ҳолат. Давлатнинг мулкий жавобгарлиги юзага келиши учун ушбу умумий ва махсус шартларнинг бутун мажмуасининг мавжудлиги зарур [31, Б.69].

Фуқаролик кодексининг 1069-моддасида ноқонуний ҳаракатлар (ҳаракатсизлик), яъни нафақат қонунларга, балки бошқа ҳуқуқий ҳужжатларга (буйруқлар, кўрсатмалар, кўрсатмалар ва бошқа ҳукумат кўрсатмалари, ҳам ёзма, ҳам оғзаки) зид бўлган ҳаракатлар кўриб чиқилади. Масалан, суд йўл ҳаракати полицияси ходимларининг транспорт воситасини ҳибсга олиш жойига тортиб олиб кетаётган ҳаракатлари ноқонуний деб топилди [32].

Афтидан қонун чиқарувчи “ноқонуний” сўзини кенг маънода – ноқонуний деган маънода ишлатади. Суд мажлисида давлат органининг ҳаракати у риоя қилиши керак бўлган ҳуқуқий нормани бузаётгани аниқланиши керак.

Зарарни қоплаш мажбуриятидан озод қилиш, агар давлат (шаҳар) органи зарар етказишга ваколатли бўлса ва қонун билан бевосита рухсат этилган ҳаракатлар билан зарар етказган бўлса, мумкин.

Ноқонуний хатти-ҳаракатлар тақиқланган ҳаракатни содир этиш ёки белгиланган ҳаракатни бажармасликдан (ноқонуний ҳаракат ва ноқонуний ҳаракатсизлик) иборат бўлиши мумкин. Фуқаролар ва ташкилотларнинг аризалари ва аризаларини кўриб чиқишдан бош тортиш ҳам ҳаракатсизликнинг бир шакли ҳисобланади. Ҳаракатсизлик субъект томонидан оддий пассивликка айлантирилмаслиги керак. Ҳуқуқий маънода, “ҳаракатсизлик” тегишли органга юклатилган вазифаларни белгиланган муддат ва тартибда бажармасликдир (ҳужжат қабул қилмаслик, ҳаракатни бажармаслик). Ҳаракатсизликнинг одатий мисоли давлат органининг қонуний мажбуриятни бажариш муддатига риоя қилмаслигидир (масалан, давлат рўйхатидан ўтказиш муддати, мусодара қилинган мулкни сотиш муддати ва бошқалар). Давлат органларининг кўплаб рухсат бериш ва бошқа ваколатлари фуқароларнинг мурожаатлари бўйича қарорлар қабул қилиш мажбурияти билан боғлиқ, шунинг учун уларни кўриб чиқиш муддатлари ва ушбу муддатларни бузиш оқибатлари ҳақида қонунчиликда умумий қоидани мустаҳкамлаш ўринли бўлади.

Шундай қилиб, юқоридаги олимларнинг нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосаларга келиш мумкин. Хусусан:

- жавобгарлик – бу ҳуқуқ нормаларига риоя қилишга мажбурловчи давлат мажбурлови шакли;

- ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан қўлланилади;

- фақат ўз ваколатлари доирасида ҳаракат қилувчи ваколатли орган томонидан қўлланилиши мумкин бўлган давлат мажбурлови тури;

- ҳуқуқбузарга нисбатан ҳуқуқий санкциялар қўллаш орқали намоён бўлади; бу санксиялар ҳуқуқий жавобгарлик воситаси бўлиб хизмат қилади ҳамда ҳуқуқбузар учун салбий маънавий ва моддий оқибатларни келтириб чиқаради ва ҳ.к.

- жавобгарлик ҳолати ваколатларга эга бўлган ҳуқуқ субъектининг процессуал йўл билан аниқланган ва ишга алоқадор ҳамда мақбул далиллар тизимига эга бўлиши керак:

- зарарни қоплаш Ўзбекистон Республикасининг “Давлат органининг ёки унинг мансабдор шахсининг қонунга хилоф қарори, ҳаракати ёхуд ҳаракатсизлиги туфайли етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш тўғрисида”ги Қонуни [33] билан тартибга солиниши шарт.

Мазкур соҳадаги қонун нормаларини самарали қўллаш масаласини қуйидагилар билан боғлиқ:

1) қонун нормалари қўлланилиши аниқлигини аниқлаш – норма ҳуқуқни қўлловчи органлар томонидан бир хил ва тўғри талқин қилиниши даражасини ўрганиш;

2) қонун нормаларини қўллашда юзага келадиган муаммолар – амалиётда ҳуқуқий, ташкилий ёки техник тўсиқларнинг мавжудлигини таҳлил қилиш;

3) қонун нормалари ижросини таъминлаш – норманинг талаблари амалда (де факто) бажарилиши даражасини аниқлаш;

4) қонун нормалари бузилиши ҳолатларини камайтириш – норма жорий этилгандан кейин ҳуқуқбузарликлар ёки низоларнинг камайиши ҳолатларини ўрганиш;

5) қонун нормаларининг ҳуқуқий аниқлиги – норма мазмунининг тушунарлилиги ва турлича талқин қилиш эҳтимолининг пастлигини таҳлил қилиш;

6) қонун нормаларининг амалда қўлланилишида бир хилликка эришиш – турли ҳудудлар ва ҳуқуқни қўлловчи органларда нормаларнинг бир хилда қўлланилишини ўрганиш;

7) қонун нормаларининг фуқаролар учун тушунарлилиги – жисмоний ва юридик шахсларнинг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошира олиш даражасини аниқлаш;

8) қонун нормаларини қўллаш харажатлари ва вақт самарадорлиги – нормаларни амалга ошириш ортиқча вақт, маблағ ёки маъмурий ресурс талаб қилмаслигини аниқлаш;

9) қонун нормаларининг бошқа ҳуқуқий нормалар билан мувофиқлиги – коллизиялар ва қарама-қаршиликларнинг мавжуд эмаслигини ўрганиш;

10) қонун нормаларининг ижтимоий таъсири – норма натижасида ижтимоий муносабатларда ижобий ўзгариш юзага келиши ҳолатини аниқлаш;

11) қонун нормаларининг коррупциявий хатарини камайтириш даражаси – норма коррупциявий омилларни бартараф этишга қанчалик хизмат қилишини аниқлаш;

12) қонун нормаларининг барқарорлиги – норма узоқ муддат давомида ўз аҳамияти ва амалий қийматини сақлашини прогноз қилиш;

13) қонун нормаларининг ижро этилиши устидан назорат самарадорлиги – норма талабларига риоя этилишини назорат қилиш механизмларининг самарадорлигини аниқлаш;

14) респондентларнинг қонун нормаларига ишонч даражаси – фуқаролар ва юридик шахсларнинг мазкур норма ўз ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлай олишига ишончини аниқлаш;

15) қонун нормаларини қўлловчи субъектларнинг ушбу нормаларни тўғри қўллаш билан боғлиқ профессионаллик кўникмаларини аниқлаш.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг ўзига хос жиҳатларини, масалан, унинг эквивалент компенсация хусусиятига эгалиги, ҳуқуқбузарнинг давлат олдида эмас, балки хусусий шахслар олдида жавобгар бўлиши ҳамда жабрланувчининг бузилган ҳуқуқларини тиклаш мақсади каби жиҳатларни инобатга олган ҳолда, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка хос белги сифатида давлат мажбурлови ёки унинг таҳдиди мавжудлиги ёхуд йўқлиги масаласига тўхталиб ўтмоқчимиз.

Бизнингча, ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий белгилари билан фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка хос хусусиятларнинг бир-бирига мос келмаслиги фақат юқорида санаб ўтилган ҳолатлардагина намоён бўлмайди. Давлат мажбурловининг мавжуд эмаслиги шароитида у янада фундаментал фарққа эга бўлиб, бу фарқ, бошқа нарсалар қатори, фуқаролик-ҳуқуқий ретроспектив жавобгарликнинг ўзига хос белгисини ташкил этади. Шу боис, салбий (ёки ҳуқуқбузарлик учун) фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик масаласига ўтишда, аввало, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик давлат мажбурлови тури ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслигини ҳамда давлат мажбурлови фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг мазмунини ташкил этиш-этмаслигини аниқлаб олиш зарур.

Мажбуриятларнинг бажарилишида давлат мажбурлови орқали таъминланадиган механизмларнинг аҳамияти ва уларнинг субъектив ҳуқуқларни ҳимоя қилишдаги катта таъсири борасидаги фикрларга қўшилмаслик қийин. Эҳтимол, субъектив фуқаролик ҳуқуқлари асосан фуқаролик процессига асосланган суд тизими орқали ҳимоя қилинишини таъкидлашнинг ўзи кифоя қилади. Бироқ, давлат мажбурлови ёки давлат ҳокимиятидан фойдаланиш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни амалга ошириш учун зарурий шартми? Ёки бошқача айтганда, давлат ҳокимияти таъсири фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликдан келиб чиқадиган ҳуқуқий муносабатнинг белгиси ҳисобланадими?

Фуқаролик муносабатларида ирода эркинлиги тамойилининг устуворлиги туфайли ҳуқуқий талабларни рўёбга чиқариш кўпинча уларга риоя қилиш, уларни ижро этиш ва улардан фойдаланиш шаклида амалга оширилади. Субъектив ҳуқуқларни ҳимоя қилиш жараёнида эса одатда ҳуқуқий нормаларни қўллаш (яъни, давлат органларининг мажбурий иштироки билан амалга ошириладиган татбиқ этиш жараёни) талаб этилади. Умуман олганда, фуқаролик қонунчилигининг ҳаётга татбиқ этилиши давлат органларининг мажбурий иштирокини тақозо этмайди. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик чоралари ихтиёрий равишда бажарилмаган тақдирда, ушбу жавобгарликни қўллаш жараёнига давлатнинг аралашуви, биринчи навбатда, субъектив ҳуқуқларни ҳимоя қилиш мақсадида зарур бўлади.

Шу сабабли, давлат мажбурловидан фойдаланишнинг умумий жиҳатдан ихтиёрийлик (ваколатли орган ихтиёрига боғлиқлик) хусусиятига эга бўлишигина уни фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни таъминлаш механизми сифатида эътироф этиш имкониятини истисно қилади.

Давлат мажбурловининг таъминловчи роли масаласига келсак, яъни ихтиёрий ижро этиш имконияти истисно қилинмаса-да, мажбуриятнинг бажарилиши ҳар қандай ҳолатда ҳам давлат таъсири (мажбурлови) таҳдиди орқали кафолатланиши нуқтаи назаридан ёндашилганда – ҳуқуқий муносабатларни оммавий ва хусусий турларга ажратиш ғоясидан воз кечишга тўғри келади. Чунки, агар биз ҳуқуқий муносабатлар ҳақида сўз юритар эканмиз, демак, ҳуқуқий тартибга солишга бўйсундирилган ижтимоий муносабатлар ҳақида гапираётган бўламиз. Ҳуқуқий муносабатларни бошқа ижтимоий муносабатлардан фарқловчи мезонлардан бири эса ҳуқуқ нормасининг талаби давлат мажбурлови орқали таъминланишидир. Шу боис, ушбу ёндашувга кўра, ҳар қандай ҳуқуқий муносабат ўзида оммавий элементни (давлат ҳокимияти органларининг иштирокини) мужассам этади, негаки ҳуқуқий тартибга солиш бўйича монопол ҳуқуқ барча ҳолларда суверен давлатга тегишлидир.

Ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситаларини ҳимоя қилиш усулидан аниқ ажратиб кўрсатиш муҳимдир; шунингдек, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қўллаш жараёнида давлат мажбурлови фақат субйектив ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг оммавий-ҳуқуқий воситалари танлангандагина самарали бўлишини таъкидлаш лозим. Таъкидлаш жоизки, тарафларнинг ишбилармонлик одоб-ахлоқи ва виждонлилиги туфайли фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни ҳар қандай оммавий ҳимоя чораларисиз ҳам қўллаш мумкин. Ҳуқуқни ҳимоя қилиш усулини қўллаш ҳар доим ҳам ҳимоя воситаларини қўллашни англатмайди. Бундан ташқари, ҳимоя хусусий, яъни оммавий бўлмаган воситалар ёрдамида ҳам амалга оширилиши мумкин. Давлат мажбурлови амалда қўлланилиши мумкин бўлса-да, у фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қўллаш учун мажбурий шарт эмас; жавобгарлик бундай зарурат мавжудлигидан қатъи назар, ихтиёрий равишда ҳам амалга оширилиши мумкин. Талаблар дастлабки тартибда олинган хусусий даъво ёки судгача бўлган ёхуд мажбурлов чораларини талаб қилмайдиган муқобил низоларни ҳал этиш жараёнлари орқали ҳам илгари сурилиши мумкин.

Давлат мажбурловидан фойдаланиш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг ажралмас белгиси сифатида қаралиши ёки унинг тушунчасига киритилиши мумкин эмас. Бундай муқобил имкониятнинг мавжудлиги бунинг етарли далилидир. Давлат мажбурлови механизмини четлаб ўтиш имконияти ҳамда бу ҳолатнинг нафақат кам учрамайдиган, балки фуқаролик ҳуқуқига хос хусусият эканлиги шуни англатадики, давлат мажбурловининг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик моҳиятига таъсири ҳал қилувчи ёки муҳим рол ўйнамайди.

Фуқаролик ҳуқуқининг барча институтлари фуқаролик ҳуқуқи тамойилларининг туб моҳиятига риоя этишлари шарт. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ҳам худди шундай тарзда ушбу тамойилларга бўйсунади ва уларнинг объектив таъсирида бўлади. Масалан, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик қонунга асосланган тақдирда ҳам, ирода эркинлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга. У жавобгарлик чораларини қўллаш ёки қўлламаслик масаласига сезиларли таъсир кўрсатади.

Фуқаролик муомаласи иштирокчилари тенг ҳуқуқли ҳаракат қиладилар ва жавобгарликка тортиш (ёки тортмаслик) бўйича ягона ваколатга эга бўладилар. Бу ҳолат якуний қарор қабул қилиш ҳуқуқи ёки ҳал қилувчи овоз ҳуқуқи деб аталади. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик чораларини қўллашдан манфаатдор бўлган томонлар ўз ҳуқуқ ва

мажбуриятлари доирасини, шунингдек, ушбу ҳуқуқларни амалга оширишдаги фаоллик ва ўз вақтида ҳаракат қилиш даражасини белгилаш учун масъулдирлар.

Бинобарин, фуқаролик-ҳуқуқий ретроспектив жавобгарлик – бу ҳуқуқбузарлик натижасида юзага келадиган қўшимча ёки (шартномадан ташқари жавобгарлик ҳолатида) асосий мажбуриятдир. Бундай чорани қўллаш талаби ҳуқуқ эгасининг ўз ихтиёри билан амалга ошириши ёки амалга оширмаслиги мумкин бўлган шахсий танловидан бошқа нарса эмас. Натижада қуйидаги хулосага келишимиз мумкин:

Перспектив фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик уч томонлама табиатга эга бўлиб, у ҳам субъектив, ҳам объектив жиҳатларни ўз ичига олиб, учинчи элемент сифатида мақбуллик хусусияти билан боғлиқ бўлади, яъни ҳолатни исботловчи ва ишга бевосита тааллуқли далиллар тизимига эга бўлиши шарт. Агарда бу учинчи элемент бўлмаса, барча ҳуқуқий конструкция ўз маъно ва мазмунини шу заҳотиёқ йўқотади ва ишни ҳал этиш муаммоли ҳал қилиб бўлмайдиган вазиятни юзага келтиради. Субъектив томон – бу виждонлилик тамойилининг хусусий кўринишидир.

Объектив маънода эса, у потенциал ҳуқуқбузарлик содир бўлишидан олдин мажбуриятли томонлар доирасини ҳамда томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳажмини аниқлаш имконияти нуқтаи назаридан аниқ ҳуқуқий мақсадга эга бўлиб, ретроспектив жавобгарлик билан чамбарчас боғлиқдир.

Давлат мажбурлови ёки мажбурловчи таъсир ретроспектив фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг зарурий элементи ҳисобланмайди. Ретроспектив жавобгарлик – бу асосий мажбурият мазмунига кирмайдиган ҳамда шартнома ёки қонунга асосланган ҳуқуқбузарлик натижасида юзага келадиган асосий (деликт мажбурияти ҳолатида) ёки қўшимча мажбуриятдир. Шундай қилиб, қуйидагиларни аниқлаймиз:

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тушунчаси асосий мажбуриятнинг бузилиши натижасида юзага келадиган бирламчи (шартномадан ташқари жавобгарлик ҳолатида) ёки қўшимча мажбуриятни ифодалайди. Шунингдек, у жавобгарликнинг лозим даражада бажарилишини таъминлашга қаратилган воситаларни, жумладан, жавобгар тарафлар, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда далиллар билан тасдиқланган жавобгарлик доирасини ўз ичига олади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Андреев Ю.Н. Гражданско-правовая ответственность государства по деликтным обязательствам: Теория и судебная практика. Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 590 с.; Ярошенко К.Б. Обязательства вследствие причинения вреда // Гражданское право России: Курс лекций / Отв. ред. О. Н. Садиков. – М., 1997. Ч. 2. Обязательственное право. – С.651; Гражданское право: Учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Ч.2. – М., 1998. – С.717-720(Andreev Yu.N. Civil Liability of the State for Tort Obligations: Theory and Judicial Practice. R. Aslanov Publishing House “Legal Center Press,” 2006. – 590 p.; Yaroshenko K.B. Obligations Arising from the Infliction of Harm // Civil Law of Russia: A Course of Lectures / Ed. by O. N. Sadikov. – Moscow, 1997. Part 2. Law of Obligations. – p. 651; Civil Law: Textbook / Ed. by A. P. Sergeyev, Yu. K. Tolstoy. Part 2. – Moscow, 1998. – pp. 717–720).

2. Ст. 407-407-а ГК РСФСР 1922 г., ст. 89 Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик 1961 г., ст. 446-447 ГК РСФСР 1964 г.(2. Articles 407–407-a of the Civil Code of the RSFSR of 1922; Article 89 of the Fundamental Principles of Civil Legislation of the USSR and the Union Republics of 1961; Articles 446–447 of the Civil Code of the RSFSR of 1964).

3. Маковский А.Л. Гражданская ответственность государства за акты власти // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика. – М., 1998. – С. 98-99.(Makovsky A.L. Civil Liability of the State for Acts of Authority // The Civil Code of Russia: Problems, Theory, Practice. – Moscow, 1998. – pp. 98–99).

4. Тактаев И.А. Виды ответственности публично-правовых образований за вред, причиненный их органами и должностными лицами // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. – М., 2003. – С.236(4. Taktaev I.A. Types of liability of public-law entities for harm caused by their bodies and officials // Current Issues in Civil Law: A Collection of Articles. – Moscow, 2003. – p. 236).
5. СУ. 1922. №71. Ст. 904(SU. 1922. No. 71. Art. 904.).
6. СУ. 1928. №47. Ст. 355(6. SU. 1928. No. 47. Art. 355).
7. Гомберг Б.И. Гражданская ответственность без вины в отношениях внедоговорных по Гражданскому кодексу: ст. 404 и ст. 407 Гражданского кодекса // Право и жизнь. 1927. – №1. – С.20(Gomberg B.I. Civil Liability Without Fault in Non-Contractual Relations Under the Civil Code: Articles 404 and 407 of the Civil Code // Pravo i zhizn [Law and Life]. 1927. – No. 1. – P. 20).
8. Варшавский К.М. Обязательства, возникающие вследствие причинения другому вреда. – М., 1929. – С.187; Шварц Х.И. Значение вины в обязательствах из причинения вреда. – М., 1939. – С.61; Флейшиц Е.А. Ответственность государственных органов за имущественный вред, причиняемый должностными лицами // Всесоюзный институт юридических наук. – М., 1948. – С.7.(8. Varshavsky K.M. Obligations Arising from Causing Harm to Others. – Moscow, 1929. – p. 187; Shvarts Kh.I. The Significance of Fault in Obligations Arising from Causing Harm. – Moscow, 1939. – p. 61; Fleishits E.A. Liability of State Bodies for Property Damage Caused by Officials // All-Union Institute of Legal Sciences. – Moscow, 1948. – p. 7).
9. Ушбу моддага кўра, “бошқа шахсга ёки мулкка зарар етказган ҳар қандай шахс етказилган зарарни қоплаши шарт. Агар улар зарарнинг олдини ололмаганликларини ёки зарар жабрланувчининг қасди ёки кўпол бепарволиги натижасида келиб чиққанлигини исботласалар, улар бу мажбуриятдан озод қилинадилар”.
10. Сборник действующих постановлений Пленума и директивы писем Верховного суда СССР за 1924-1944 гг. – М., 1946. – С.175(Collection of Current Resolutions of the Plenum and Directives/Letters of the Supreme Court of the USSR (1924–1944). – Moscow, 1946. – p. 175).
11. Варшавский К.М. Обязательства, возникающие вследствие причинения вреда другому. – М., 1929; Шварц Х.И. Значение вины в обязательствах из причинения вреда. М., 1939(Varshavsky K.M. Obligations Arising from Causing Harm to Another. – Moscow, 1929; Shvarts Kh.I. The Significance of Fault in Obligations Arising from Causing Harm. – Moscow, 1939).
12. Флейшиц Е.А. Ответственность государства по ст. ст. 407, 407-а ГК РСФСР и соответствующим статьям ГК других союзных республик // Научная сессия, посвященная 20-летию существования Всесоюзного института юридических наук (1925-1945): Тезисы докладов. – М., 1946. – С.27.(Fleishits E.A. State Liability under Articles 407 and 407-a of the Civil Code of the RSFSR and Corresponding Articles of the Civil Codes of Other Union Republics // Scientific Session Dedicated to the 20th Anniversary of the All-Union Institute of Legal Sciences (1925–1945): Abstracts of Papers. – Moscow, 1946. – P. 27).
13. Савицкая А.Н. Гражданская ответственность государственных органов за вред, причиненный их должностными лицами (ст. 407, 407-а ГК): Автореф. дис… канд. юрид. наук. – М., 1953. – С.28(Savitskaya A.N. Civil Liability of State Bodies for Harm Caused by Their Officials (Articles 407, 407-a of the Civil Code): Abstract of a Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences. – Moscow, 1953. – P. 28).
14. Маковский А.Л. Гражданская ответственность государства за акты власти // Гражданский кодекс России. – М., 1998. – С.75(Makovsky A.L. Civil Liability of the State for Acts of Authority // The Civil Code of Russia. – Moscow, 1998. – P. 75).
15. Закон Верховного Совета РСФСР от 11 июня 1964 г. // Законы РСФСР и постановления Верховного Совета РСФСР. Приняты на третьей сессии Верховного Совета шестого созыва. Издание Верховного Совета РСФСР. 1964(Law of the Supreme Soviet of the RSFSR dated June 11, 1964 // Laws of the RSFSR and Resolutions of the Supreme Soviet of the RSFSR. Adopted at the third session of the Supreme Soviet of the sixth convocation. Publication of the Supreme Soviet of the RSFSR. 1964).

16. Заседания Верховного Совета СССР пятого созыва (седьмая сессия). Стенографический отчет. Издание Верховного Совета СССР. 1962(Meetings of the Supreme Soviet of the USSR of the fifth convocation (seventh session). Verbatim report. Publication of the Supreme Soviet of the USSR. 1962).
17. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1963. – №6. С. 13(Bulletin of the Supreme Court of the USSR. 1963. – No. 6. P. 13).
18. Конституция общенародного государства. – М., 1978(Constitution of the State of the Whole People. – Moscow, 1978).
19. РСФСР Конституциясининг 56-моддаси бу нормани нуқтасигача ўзида тўла шаклда акс эттирган эди (Article 56 of the Constitution of the RSFSR fully reflected this norm).
20. Маковский А.Л. Гражданская ответственность государства за акты власти // Гражданский кодекс России. – М., 1998. – С.84-85(Makovsky A.L. Civil Liability of the State for Acts of Authority // Civil Code of Russia. – Moscow, 1998. – pp. 84–85).
21. Ведомости Верховного Совета СССР. 1981. №21. Ст. 741(Gazette of the Supreme Soviet of the USSR. 1981. No. 21. Item 741).
22. Ведомости Верховного Совета СССР. 1981. №21. Ст. 741(Gazette of the Supreme Soviet of the USSR. 1981. No. 21. Item 741).
23. Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР. 1984. №3(Bulletin of Normative Acts of Ministries and Departments of the USSR. 1984. No. 3).
24. 1981 йил 30 октябрдаги ўзгартишлар ва қўшимчалар СССР Олий Советининг Раёсати томонидан тегишли Фармон асосида киритилган эди(The amendments and additions of October 30, 1981 were introduced by the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR on the basis of the relevant Decree).
25. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1991. № 26. Ст. 733, 734(Bulletin of the Congress of People's Deputies of the USSR and the Supreme Soviet of the USSR. 1991. No. 26. Items 733, 734).
26. Безуглов А.А., Беломестных Л.Л. Конституционное право России: Учебник для юридических вузов. – М., 2004. – С.384-385; Головизнин А. Некоторые вопросы участия в граждланском обороте органов государственной власти (местного самоуправления) // Хозяйство и право. 1999. – №6. – С.65(Bezuglov A.A., Belomestnykh L.L. Constitutional Law of Russia: A Textbook for Law Schools. – Moscow, 2004. – pp. 384–385; Goloviznin A. Some Issues Regarding the Participation of State Authorities (Local Self-Government Bodies) in Civil Transactions // Khozyaistvo i pravo [Economy and Law]. 1999. – No. 6. – p. 65).
27. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М., 2004. – С.90-91(Matuzov N.I., Malko A.V. Theory of State and Law: Textbook. – Moscow, 2004. – pp. 90–91).
28. Старилов Ю.Н. Административное право: В 2 ч. Ч.1. История. Наука. Предмет. Нормы. – Воронеж: 1998. – С.191(Starilov Yu.N. Administrative Law: In 2 parts. Part 1. History. Science. Subject Matter. Norms. – Voronezh: 1998. – P. 191).
29. Андреев Ю.Н. Участие государства в гражданско-правовых отношениях. – СПб., 2005. – С.24(Andreev Yu.N. State Participation in Civil Law Relations. – St. Petersburg, 2005. – P. 24).
30. СЗ РФ. 1996. №35. Ст. 3301; №35. Ст. 410(NW RF. 1996. No. 35. Art. 3301; No. 35. Art. 410).
31. Шуни таъкидлаш керакки, Россия Федерацияси Фуқаролик кодексидан ташқари, давлатнинг зарар учун жавобгарлиги тўғрисидаги қоидалар бошқа федерал қонунларда ҳам мавжуд. Бироқ уларда зарарни қоплаш манбасини ягона тартибга солишнинг исталган йўли йўқ. Масалан, баъзи қонунларда зарар тегишли орган томонидан қопланиши белгиланган (Россия Федерацияси Ер кодексининг 61-моддаси, Россия Федерациясининг “Гаров тўғрисида”ги Қонунининг 60-моддаси; “Россия Федерациясидаги Федерал хавфсизлик хизмати органлари тўғрисида”ги Федерал қонунининг 6-моддаси, “Ипотека (кўчмас мулк гарови) тўғрисида”ги Федерал қонунининг 28-моддаси ва бошқалар). Зарар учун давлат томонидан компенсация тўлаш масаласига оид бошқа қонун ҳужжатларида фақат қонунчиликка умумий ҳавола мавжуд ва баъзиларида манба сифатида хазина эмас, балки бюджет кўрсатилган. Шунингдек, зарар учун давлат мулкининг жавобгарлиги тўғрисидаги

қоидалар тўлиқ бўлмаган қонунлар ҳам мавжуд. Ҳозирги қийинчилик ушбу қонунларни Фуқаролик кодексининг 1069-моддасига мувофиқлаштиришдир.

32. Рипинский С.Ю. Имущественная ответственность государства за вред, причиняемый предпринимателям. – СПб., 2002. – С.69(Ripinsky S.Yu. State Liability for Harm Caused to Entrepreneurs. – St. Petersburg, 2002. – P. 69).

33. Бюллетень Верховного суда РФ. 1997. – №6. – С.9(Bulletin of the Supreme Court of the Russian Federation. 1997. – No. 6. – P. 9).

Tadqiqot uz

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

JOURNAL OF LAW RESEARCH

Taqdim etilayotgan maqolalarga qo‘yilgan talablar:

1. *Maqola o‘zbek, ingliz va rus tillarida qabul qilinadi va Microsoft Word dasturida Times New Roman shriftida 12 kegl, 1 satr oralig‘ida, sahifalar barcha tomondan 2 sm qoldirilgan bo‘lishi shart. Satr boshi - 1,25 sm bo‘lib, satrlarni eniga to‘g‘irlash, so‘zlarni boshqa qatorga ko‘chirish avtomatik tarzda bo‘lishi lozim.*
2. *Birinchi qator o‘ng tomondan muallifning familiyasi, ismi va otasining ismi, ikkinchi qatorda muallifning ish joyi, lavozimi, ilmiy darajasi va unvoni va e-mail, uchinchi qatorda sahafaning o‘rtasida bosh va qalin harflar bilan maqolaning nomi yoziladi. Ushbu ma’lumotlar o‘zbek, ingliz va rus tillarda berilishi lozim.*
3. *Keyingi qatordan o‘zbek, ingliz va rus tillarida kamida 60 ta o‘zbek, ingliz va rus tillarida so‘zdan iborat annotatsiya beriladi.*
4. *Keyingi qatordan 6-10 ta o‘zbek, ingliz va rus tillarida kalit so‘zlar beriladi.*
5. *Keyingi qatordan asosiy matn umimiy so‘zi minimal 2000 ta bo‘ladi.*
6. *Adabiyotlarning to‘liq ro‘yxati asosiy matndan so‘ng alifbo tartibida ko‘rsatilishi lozim va havolalar asosiy matnda bo'lishi kerak [1, B.25].*
7. *Maqolada keltirilgan dalillarning to‘g‘riligi uchun muallif mas’ul, plagiat holati taqiqlanadi.*
8. *Web of science, Scopus tizimidagi jurnallardan iqtiboslar olish maqsadga muvofiqdir.*

Требования к оформлению научной статьи:

1. *Статья принимается на узбекском, английском и русском языках и должна быть оформлена в Microsoft Word шрифтом Times New Roman, размер 12, межстрочный интервал — 1, поля со всех сторон — 2 см. Абзацный отступ — 1,25 см; выравнивание по ширине и переносы слов должны быть включены автоматически.*
2. *В первой строке справа указываются фамилия, имя и отчество автора; во второй строке — место работы автора, должность, ученая степень и звание, а также e-mail; в третьей строке по центру страницы крупным и жирным шрифтом — название статьи. Эти сведения должны быть приведены на узбекском, английском и русском языках.*
3. *Ниже дается аннотация на узбекском, английском и русском языках, содержащая не менее 60 слов на каждом языке.*
4. *Далее приводятся 6–10 ключевых слов на узбекском, английском и русском языках.*
5. *Далее основной текст: общий объем текста должен быть не менее 2000 слов.*
6. *Полный список литературы должен быть приведен после основного текста в алфавитном порядке; ссылки должны присутствовать в основном тексте в формате [1, С.25].*
7. *Автор несет ответственность за достоверность приведенных в статье доказательств; плагиат запрещен.*
8. *Рекомендуется цитирование журналов из база данных Web of Science и Scopus.*

Requirements of the articles submitted:

1. *Articles are accepted in Uzbek, English and Russian and must be prepared in Microsoft Word using Times New Roman font, size 12, single line spacing, with 2 cm margins on all sides. First-line indent is 1.25 cm; text should be justified and word hyphenation/line breaks set to automatic.*
2. *In the first line on the right: the author’s surname, given name and patronymic; in the second line: the author’s affiliation, position, academic degree and title, and e-mail; in the third line centered on the page: the article title in bold and uppercase (or bold). These details must be provided in Uzbek, English and Russian.*
3. *Next, provide an abstract in Uzbek, English and Russian of at least 60 words in each language.*
4. *Next, provide 6–10 keywords in Uzbek, English and Russian.*
5. *Next, the main text: total word count must be at least 2000 words.*
6. *The full list of references must appear after the main text in alphabetical order, and citations should appear in the main text in the format [1, P.25].*
7. *The author is responsible for the accuracy of the evidence presented in the article; plagiarism is prohibited.*
8. *It is advisable to include citations from journals indexed in Web of Science and Scopus.*